

BIBLIOTECA R&R
SLAVONICA

Dostoievski

văzut de contemporanii săi

Traducere și note de
Ciprian Nițșor și Mihnea Moroianu

Editura Ratio et Revelatio
Oradea
2014

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Dostoevski văzut de contemporanii săi / trad.:

Mihnea Moroianu și Ciprian Nițșor; red.:
Otniel-Laurean Vereș. - Oradea : Ratio et
Revelatio, 2014
ISBN 978-606-8680-05-7

I. Moroianu, Mihnea (trad.)
II. Nițșor, Ciprian (trad.)
III. Vereș, Otniel (red.)

821.161.1.09 Dostoevski,F.M.
929 Dostoevski,F.M.

Copyright © 2014

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, punerea la dispoziția publică inclusiv prin internet sau rețele de calculatoare cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului sau deținătorilor drepturilor de autor reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal sau civil, în conformitate cu legile în vigoare.

Coperta I-IV: *Vladimirka*, tablou al pictorului Levitan, 1892. (Vladimirka era numele drumului care ducea în direcția orașului Vladimir, din Rusia centrală, pe care, începând cu secolul al XVIII-lea, îl parcurgeau condamnații la ocnă sau exil în Siberia, drum pe care l-a parcurs Dostoevski însuși, în decembrie 1849; în *Crimă și Pedepsă*, Svidrigailov îi spune Soniei: „Rodion Romanovici are două căi: un glonte în frunte sau Vladimirka“.)

CUPRINS

Cuvînt înainte	9
----------------------	---

Copilăria și adolescența

A.M. Dostoievski. <i>Amintiri</i>	11
A.I. Saveliev. <i>Amintiri despre F.M. Dostoievski</i>	49
A.E. Rizenkampf. <i>Amintiri despre Feodor Mihailovici Dostoievski</i>	55

Nașterea scriitorului

D.V. Grigorovici. <i>Amintiri literare</i>	69
P.V. Annenkov. <i>Deceniul remarcabil</i>	77
A.I. Panaieva. <i>Amintiri</i>	81
S.D. Ianovski. <i>Amintiri despre Dostoievski</i>	85
V.A. Sollogub. <i>Amintiri</i>	93

În cercul lui Petrașevski. Catastrofa. Siberia

A.P. Miliukov. <i>Feodor Mihailovici Dostoievski</i>	97
D.D. Ahșarumov. <i>Din amintirile mele (1849-1851)</i>	115
P.P. Semionov-Tian-Șanski. <i>Memorii</i>	125
P.K. Martianov. <i>În criza veacului</i>	135
A.E. Vranghel. <i>Amintiri despre F.M. Dostoievski în Siberia</i>	143

După surghiun

N.G. Cernișevski. <i>Întîlnirile mele cu F.M. Dostoievski</i>	159
A.P. Suslova. <i>Anii apropierei de Dostoievski</i>	163
S. V. Kovalevskaia. <i>Amintiri din copilărie</i>	175
M.A. Ivanova. <i>Amintiri</i>	193

Spre ultima culme

V.V. Timofeeva. <i>Un an de lucru cu vestitul scriitor</i>	205
Vs. S. Soloviov. <i>Amintiri despre F.M. Dostoievski</i>	255
H.D. Alcevskaia. <i>Dostoievski</i>	277
E.A. Stakensneider. <i>Jurnale și însemnări</i>	285

Sărbătoarea lui Pușkin

D.N. Liubimov. <i>Amintiri</i>	293
A. M. Slivițki. <i>Din amintirile mele despre L.I. Polivanov</i>	305
E.P. Letkova-Sultanova. <i>Despre F.M. Dostoievski</i>	309

Ultimul an al vieții. Boala. Moartea. Însmormântarea

A.G. Dostoievskaia. <i>Ultimul an. (1880-1881)</i>	329
A.S. Suvorin. <i>Despre cel dispărut</i>	337
I.I. Popov. <i>F.M. Dostoievski. Însmormântarea lui</i>	343

Anexă

N.N. Strahov. <i>Amintiri despre Feodor Mihailovici Dostoievski</i>	351
I. <i>Primele întâlniri</i>	352
II. <i>Întemeierea revistei „Vremea”</i>	358
III. <i>Noua direcție. Počvennicii („Adeptii gliei”)</i>	365
IV. <i>Boala. Munca scriitoricească</i>	376
V. <i>Succesul „Vremii”</i>	382
VI. <i>Feodor Mihailovici ca romancier și jurnalist</i>	385
VII. <i>Liberalismul. Afacerea studentească</i>	388
VIII. <i>Polemica. Nihilismul</i>	392
IX. <i>Prima călătorie peste hotare</i>	394
X. <i>Al treilea an al revistei. Afacerea poloneză</i>	396
XI. <i>A doua călătorie peste hotare</i>	399
XII. <i>Permișiunea editării noii reviste</i>	401
XIII. <i>„Epoca” și dispariția ei</i>	403
XIV. <i>Relatarea lui Feodor Mihailovici despre problemele „Epocii și Vremii”</i> ..	408
XV. <i>Un an greu. „Crimă și pedeapsă”</i>	413
XVI. <i>Căsătoria</i>	415
XVII. <i>Anii petrecuți în străinătate</i>	419
XVIII. <i>Viața la Petersburg</i>	422
XIX. <i>Ediții. Venituri</i>	424
XX. <i>Sărbătoarea lui Pușkin (1880)</i>	425
XXI. <i>Ultimele zile. Un erou al literaturii</i>	432
XXII. <i>Ultimele clipe</i>	435
F.M. Dostoievski. <Din Caietul de însemnări al anului 1876-1877>.....	443
D.S. Merejkovski. <Vizita la Dostoievski>.....	447

Cuvînt înainte

Instrument indispensabil pentru studierea biografiei și a personalității marelui romancier, prima ediție a lucrării *Dostoievski în amintirile contemporanilor* a apărut în două volume la Moscova în anul 1964, îngrijită și comentată de cunoscutul cercetător al vieții și operei dostoievskiene, A.S. Dolinin. O a doua ediție, ușor adăugită, dar deja cu menționarea numelui primului antologator doar în secțiunea notelor finale, a apărut în 1990, sub îngrijirea lui K. Tiunkin.

În ediția de față¹, adresată nu specialiștilor, ci marelui public interesat de personalitatea ieșită din comun a unuia din cei mai iubiți și mai admirați scriitori ai literaturii universale, ne-am propus o selecție, reprezentînd mai puțin de jumătate din materialul edițiilor ruse, dar oferind evocările cele mai inspirate și mai concludente ale prezenței lui Dostoievski printre contemporanii săi. În mod paradoxal, fascinația acestor evocări pare să provină tocmai din caracterul parțial și încă nerezolvat al fiecăreia dintre ele, care, luată separat, nu reprezintă decît o unică secțiune sau un unic stop-cadru, în scenariul unei biografii tot atît de bogate în cotituri radicale și în peripeții de un incredibil dramatism, ca și cel al romanelor ieșite din imaginația acestui scriitor: de la orizontul patriarhal al copilăriei și adolescenței, la anii petrecuți în școala de ingineri militari, de la debutul furtunos în literatură și tragica înscenare a execuției din Piața Semionovski, la ocna și surghiunul în Siberia, de la cele două căsătorii, eșecul carierei de redactor de reviste culturale la Petersburg și epoca marilor romane, pînă la apoteoza discursului despre Pușkin și sfîrșitul care a urmat la scurtă vreme după acest triumf.

Cu excepția ultimelor capitole, eroul acestor evocări nu este „geniul” sau „titanul” încununat cu aura nemuritoarelor sale creații, ci un om „aproape” ca toți oamenii sau deosebindu-se de ei doar în dimensiunea simplității, a tenacității și a curajului cu care suportă loviturile soartei, mereu consecvent cu propria viziune despre valoarea suferinței acceptate – această „luare asupra sa a tuturor păcatelor

lumii” (Viaceslav Ivanov), constituind secretul veșnicei reînnoiri și incomparabilei țării interioare proprii sufletului dostoievskian. Cititorul îl urmărește astfel pe viitorul autor al *Idiotului* și al *Fraților Karamazov*, evoluînd oarecum static în fiecare etapă a formării sale, pentru a apărea apoi complet metamorfozat în etapa următoare, și tot așa pînă la transfigurarea finală.

Nu în ultimul rînd, materialele diverșilor memorialiști reușiți aici oferă cititorilor noștri un tablou surprinzător, prin consistență și obiectivitate, al societății ruse din deceniile patru-opt ale secolului al XIX-lea, decenii reprezentînd, după cum se știe, perioada de maximă înflorire a unei literaturi prin care Rusia însăși avea să exercite asupra Occidentului o fascinație rămasă fără egal.

Majoritatea textelor prezentate conțin anumite prescurtări, nesemnlate prin croșete decât acolo unde înțelegerea structurii lor narrative o cere. Notele au fost uneori extinse dincolo de strictul necesar, incluzînd anumite comentarii pentru clarificarea contextului unora din situațiile evocate de diverși memorialiști; pentru elaborarea lor am folosit aparatul edițiilor ruse, dar și alte surse, printre care colecția volumelor de studii *Dostoievski. Materiale și studii*, apărute la Moscova începînd cu 1974, a căror publicare (recent ajunsă la cel de al douăzecilea volum) continuă pînă în zilele noastre.

Cu toate îndoielile privind sinceritatea sentimentelor afișate față de Dostoievski, dar ținînd seama de interesul anumitor informații biografice și, mai ales, al cîtorva texte aparținînd lui Dostoievski însuși, reproduse în ele, am socotit utilă includerea în *Anexă* a unor fragmente reprezentative din *Amintirile* controversatului colaborator și biograf al romancierului, criticul Nikolai Strahov. Tot în *Anexă*, am inclus un extras din *Caietul de însemnări* al scriitorului, a cărui descoperire pare să fi inspirat scrisoarea de o tristă celebritate adresată de Strahov lui Tolstoi, precum și o scurtă însemnare memorialistică a lui Dimitri Merejkovski (neconștinută în edițiile ruse), care redă, într-o formă succintă, dar extrem de sugestivă, poziția lui Dostoievski față de problema suferinței ca sursă inspiratoare și modelatoare a creației literare

Notă

¹ Ediția a fost alcătuită după cum urmează: Ciprian Nițșor – secțiunile I-VI; Mihnea Moroianu – secțiunea VII, Anexa și notele.

Copilăria și adolescența

A.M. DOSTOIEVSKI

Andrei Mihailovici Dostoievski (1825-1897) – fratele mai mic al lui Feodor Mihailovici, inginer de construcții civile, a lucrat ca arhitect în diverse orașe din Rusia. Amintirile lui, lipsite de pretenții literare și de deschidere spre probleme filosofice ori sociale, sînt o simplă „cronică de familie”, scrisă de un arhitect de provincie, care vorbește în primul rînd *despre sine*, raportîndu-se la fratele mai mare ca la un egal al său, respectat în calitate de frate, dar fără vreo venerație vizibilă pentru scriitorul genial față de care (spre deosebire de celălalt frate, Mihail Mihailovici) n-a fost niciodată lăuntric apropiat. Respirînd din plin atmosfera patriarhală a Rusiei de la începutul secolului XIX, de o perfectă obiectivitate și simplitate în îndeplinirea scopului pe care și l-au propus, în mod semnificativ împărțite pe *locuințe* în loc de *capitole*, aceste amintiri constituie principalul izvor documentar asupra mediului în care s-a născut și a copilărit Dostoievski.

Din Amintiri

PRIMA LOCUINȚĂ

NAȘTEREA, COPILĂRIA ȘI ADOLESCENȚA PETRECUTE ÎN FAMILIA TATĂLUI

Spitalul Mariinskaia din Moscova

Din păcate, știu foarte puține amănunte despre părinții mei. Probabil, lucrul acesta s-a întîmplat nu numai pentru că eu însumi eram mult prea tînr la moartea lor, dar nici frații și surorile mele mai mari n-au purtat niciodată discuții serioase cu părinții despre trecutul lor. De altfel, asta se referă doar la informațiile despre tata, despre

mama am putut ulterior să culeg date foarte amănunțite de la sora ei, și mătușa mea, Aleksandra Feodorovna Kumanina.

Tatăl meu, Mihail Andreevici Dostoievski, la sfârșitul activității de slujitor al statului, era consilier de colegiu și cavaler a trei ordine. Era născut în gubernia Kamenet-Podolsk. Familia Dostoievskilor se numără printre familiile nobile foarte vechi; cel puțin în cartea genealogică a prințului Dolgorukov, ea este trecută printre familiile lituaniene existente înainte de 1600. Am auzit că și în prezent există în gubernia Kamenet-Podolsk localitatea Dostoievo¹, care a aparținut cândva strămoșilor noștri. Din anumite hîrtii care au ajuns întâmplător la mine, rezultă că tatăl tatălui meu, adică bunicul meu Andrei, după patronim, se pare, Mihailovici, a fost preot.

Dat fiind că tatăl meu nu simțea chemare pentru această profesie, cu acordul și binecuvîntarea mamei sale, a plecat din casa părintească de la Moscova, intrînd ca student la Academia Medico-Chirurgicală din acest oraș. La terminarea cursurilor științifice ale academiei a fost trimis cu slujba de medic mai întîi la spitalele provizorii de război din Golovinovo și Kasimovo, iar apoi la regimentul de infanterie Borodino, unde a primit titlul de medic-șef. De la regimentul Borodino, în anul 1818, a fost transferat ca intern în spitalul militar din Moscova. Apoi a fost eliberat din serviciul militar și numit la spitalul Mariinskaia din Moscova, cu titlul de medic-șef, în luna martie a anului 1821, unde m-am născut și eu, și unde tatăl meu, încheindu-și activitatea în anul 1837, a servit timp de douăzeci și cinci de ani. Din discuțiile tatei cu mama mea, am reținut că tata lăsase în gubernia Kamenet-Podolsk, în afară de părinții săi, un frate cu o sănătate foarte șubredă și cîteva surori; că tata scrisese de mai multe ori la locul său de baștină cerîndu-le rudelor rămase acolo să-i răspundă și recursese chiar, după cît se pare, la anunțuri în presă; dar nu primise nici un fel de vești de la rudele sale.

Deși titlul nostru de noblețe este unul din cele vechi, totuși, fie ca urmare a faptului că tatăl meu, părăsindu-și locurile natale, plecase din casa părintească fără a lua cu sine toate documentele privitoare la originea sa, fie din alte cauze, servind pînă la rangul de asesor de colegiu și primind ordinul, care dădea pe atunci dreptul de noblețe ereditară, el se înscrise pe sine și pe toți fiii săi în nobilimea guberniei moscovite și fu trecut în partea a treia a Cărții Genealogice. Mi-amintesc că atunci cînd era întrebat de ce nu se zbătuse pentru a i se recunoaște vechea origine nobiliară, răspundea zîmbind că nu făcea

parte din specia *Gîștelor*. (Fabula lui Krîlov *Gîștele*² era foarte la modă pe atunci.) De fapt însă, nu făcuse acele demersuri deoarece ele ar fi costat mulți bani.

Acum voi povesti tot ceea ce știu despre originea și familia mamei mele.

Mama mea – Maria Feodorovna, era născută Neceaeva. Părinții ei făceau parte din tagma negustorească. Tatăl ei, Feodor Timofeevici Neceaev, pe care mi-l amintesc ca pe un bunicuț îndrăgit și gata să mă răsfete, pînă în anul 1812, adică pînă la Războiul Patriotic, fusese un om foarte bogat și era socotit, adică purta titlul de atunci de cetățean de onoare. În timpul războiului își pierduse întreaga avere, dar nu devenise falit, ci își plătitise toate datoriile pînă la ultima copeică.

Bunicul mamei mele, și străbunicul meu, se numea Vladimir Feodorovici Kotelnițki. El aparținea stării nobiliare, iar în 1795, anul căsătoriei fiicei sale Varvara Mihailovna (bunica mea), era registrator de colegiu și ocupa funcția de corector în tipografia bisericească din Moscova. După toate probabilitățile, el a fost o personalitate neobișnuită. Lucrul acesta se poate deduce, în primul rînd, din aceea că, prin profesiunea lui, el trebuia să cunoască la perfecție limba rusă și, după cît se pare, trebuia să fie în raporturi apropiate cu toți literații acelor vremuri (dat fiind că tipografiile pe atunci erau destul de puține), și judecînd după timpul cînd a trăit, putuse fi în legătură cu vestitul, pe atunci, Novikov. În al doilea rînd, o dovadă indirectă despre nivelul lui se poate deduce din faptul că și-a crescut fiul, pe Vasili Mihailovici, în așa fel, încît acesta a primit o educație superioară și ulterior a fost nu numai doctor, ci și profesor al Universității din Moscova la una din catedrele facultății de medicină.

Din căsătoria lui Feodor Timofeevici cu Varvara Mihailovna (aceasta a fost prima căsătorie a lui Feodor Timofeevici) au rezultat un singur fiu, Mihail Feodorovici, care a rămas burlac, și două fiice: Aleksandra Feodorovna, căsătorită cu Aleksandr Alekseevici Kumanin, adică mătușa mea, și Maria Feodorovna – mama mea. După moartea bunicii mele, Varvara Mihailovna, în anul 1813, bunicul meu, Feodor Timofeevici, s-a căsătorit a doua oară cu domnișoara Olga Iakovlevna Antipova în anul 1814. <...>

Povestind tot ceea ce știu despre tata și mama, despre originea și genealogia lor, trebuie să comunic același lucru și despre familia noastră. Tatăl meu s-a căsătorit cu mama în anul 1819. Pînă la nașterea mea, părinții mei avuseseră trei copii, prin urmare eu am

fost al patrulea. În 1820, pe 13 octombrie, s-a născut fratele meu cel mai mare, Mihail; în 1821, pe 30 octombrie, s-a născut fratele meu, Feodor; în 1822, pe 5 decembrie, s-a născut sora mea, Varvara. După mine, părinții mei au mai avut încă patru copii, și anume – surorile gemene Vera și Liubov, născute pe 22 iulie 1829, fratele Nikolai, pe 13 decembrie 1831, iar sora Aleksandra, în iulie 1835.

Locuința ocupată de tata la vremea nașterii și copilăriei mele era în aripa din dreapta, o construcție de piatră cu trei etaje, făcînd parte din spitalul moscovit Mariinskaia, la etajul de jos. Comparînd cazarea actuală în locuințe de serviciu a persoanelor care slujesc la stat, bagi fără să vrei de seamă că în vremurile de demult locuințele se dădeau cu mult mai multă parcimonie. Într-adevăr: tatăl nostru, avînd deja o familie cu patru-cinci copii, beneficiind de titlul de ofițer superior, ocupa o locuință constînd propriu-zis în două camere „din față”, în afară de antreu și bucatărie. Pășind din obișnuita tindă friguroasă, intrai în antreul cu o singură fereastră (dînd spre curtea din față). În partea din spate a acestui antreu destul de adînc, despărțit printr-un perete de scînduri care nu ajungeau pînă la tavan se afla un spațiu semi-obscur servind drept cameră a copiilor. Urma apoi sufrageria, o cameră destul de încăpătoare cu două ferestre spre stradă și trei spre curtea din față. Apoi salonul cu două ferestre spre stradă, din care, tot printr-o despărțitură de scînduri, era delimitat locul pe jumătate luminat pentru dormitorul părinților. Asta era toată locuința! Ulterior, deja prin anii '30, cînd familia părinților s-a mărit și mai mult, la locuința aceasta s-a adăugat încă o cameră cu trei ferestre spre curtea din spate, așa încît a apărut și o a doua ieșire secundară din locuință, care nu existase înainte. Bucătăria, destul de mare, era așezată separat, plecînd din tinda principală neîncălzită; în ea exista o sobă rusească foarte mare și era rînduit un grătar; cît despre vreo sobă de bucatărie cu plită, de ea nu exista nici urmă! În tinda neîncălzită din față, sub scara principală, se întindea o cămară mare. Iată toate subîmpărțirile și comoditățile locuinței noastre.

Aranjamentul locuinței era și el foarte modest: vestibulul împreună cu camera copiilor erau zugrăvite cu vopsea de clei gri închis; sufrageria – cu verde, iar salonul împreună cu dormitorul – cu o culoare închisă de cobalt. Pe vremea aceea încă nu se folosea tapetul de hîrtie. Cele trei sobe olandeze erau de dimensiuni uriașe și compuse din așa-numitele plăci de teracotă cu panglici (cu borduri albastre). Mobilierul era și el foarte simplu. În sufragerie se aflau două

mese de joc (între ferestre), deși în casa noastră nu se juca niciodată cărți. Din câte-mi amintesc, o asemenea neorînduială s-a petrecut la noi doar de două ori, la onomasticele tatei. Mai departe, în mijlocul sufrageriei se afla masa propriu-zisă și o jumătate de duzină de scaune din lemn de mesteacăn date cu un lustru de culoare deschisă și avînd perne de marochin verde. În salon se găseau un divan, cîteva fotolii, toaleta mamei, un șifonier și un dulap de cărți. În dormitor erau patul părinților, spălătorul și două lăzi mari cu garderoba mamei. Pernele scaunelor, fotoliilor și divanelor nu erau umplute decît cu păr, ceea ce, după o lungă întrebuițare, făcea ca în ele să se formeze adîncituri. Scaunele și fotoliile, după moda de atunci, erau de foarte mari dimensiuni, așa încît, dacă mutai două fotolii, pe ele se putea cu ușurință întinde un adult. Cît privește divanele, fiecare din ele putea sluji drept loc de dormit pentru două persoane! Ca urmare, sfînd pe scaune, fotolii și divane, nu te puteai în nici un fel sprijini de spătare, ci trebuia să stai totdeauna ca și cum ai fi înghițit un băț. Perdele la ferestre și portiere la uși, desigur, nu existau; la ferestre erau puse niște storuri simple de pînză albă fără nici un fel de ornament.

E clar că într-o locuință atît de restrînsă nu toți membrii familiei aveau un loc foarte comod. Camera semi-obscură a copiilor, situată în partea din spate a vestiarului, le era destinată doar fraților mai mari. Sora mea Varia dormea noaptea în salon, pe divan. Cît despre mine, iar mai tîrziu și despre sora mea Verocika, în calitate de mezini, dormeam în niște leagăne așezate în dormitorul părinților. Dădaca și doicile dormeau într-o cămăruță întunecoasă de lîngă dormitorul părinților. Amintind despre doici, trebuie să menționez că mama și-a hrănit singură doar primul copil, adică pe fratele meu mai mare, Mișa.

Vorbind despre familia noastră, nu pot să nu amintesc de o persoană care intrase în ea cu întreaga ei viață, cu toate interesele sale. Aceasta era dădaca Aliona Frolovna. Aliona Frolovna era, într-adevăr, o persoană cu adevărat remarcabilă și, de cînd mă știu, nu numai că era respectată de părinții mei, ci era chiar scotită ca un fel de membru al casei noastre, al familiei! Ea nu era iobaga noastră, ci era o *meșciankă*³ moscovită, și se mîndrea foarte mult cu denumirea aceasta, spunînd că nu e un om de rînd. Venise la noi ca dădacă pentru sora mea Varenka, așadar pînă la nașterea mea, și apoi ne-a dădăcit pe noi toți. În perioada în care încep să mi-o amintesc, avea deja spre cincizeci de ani. Era de statură destul de înaltă pentru o femeie și în plus, foarte grasă, așa încît burta îi atîrna aproape pînă la genunchi.

Mînca îngrozitor de mult, dar numai de două ori pe zi; ceaiul îl bea fără pîine, sugînd bucățele de zahăr. În afară de funcția de dădacă, ea o mai ocupa și pe cea de chelăreasă. Noi toți o numeam *nianoșka* și îi spuneam „tu”, dar și ea ne spunea la toți de asemenea „tu”, nu numai pe timpul copilăriei noastre, ci și mai tîrziu, cînd eram oameni în toată firea. Tata și mama o numeau totdeauna Aliona Frolovna, sau simplu Frolovna, iar ea pe ei (singura dintre slujnice) îi numea după nume și patronim, adică Mihail Andreevici și Maria Feodorovna. Toți ceilalți slujitori îi numeau „conașule” și „coniță”⁴.

Aliona Frolovna, așa cum intrase în casa noastră cu o simbrie de cinci ruble în asignații, așa și părăsi familia noastră după moartea părinților, mai mult de cincisprezece ani mai tîrziu, primind aceeași simbrie. Era necăsătorită și se numea pe sine „logodnică a lui Cristos”. Niciodată nimeni nu-și amintea ca ea să fi zăbovit mai mult timp în bucătărie, motivînd că în bucătărie se poartă diverse discuții pe care ea, ca domnișoară, nu se cuvine să le asculte. Părinții zîmbeau, auzind asta, dar erau ei înșiși foarte mulțumiți de acest comportament al Alionei Frolovna. Ea prînzea și cina totdeauna în camera copiilor, unde îi erau aduse toate mîncărurile direct de la masa noastră.

Propriu-zis, la noi în casă, în afară de dădacă și de doică, în perioadele în care exista un nou-născut care trebuia alăptat mai erau doar slujnicele – fete în casă. Ele erau simbriașe, dar trăiau la noi de foarte multă vreme; dintre ele îmi amintesc bine doar pe una singură, Vera. Ea a locuit la noi cîțiva ani, doi ani ne-a însoțit la țară, și îndeobște s-a obișnuit foarte mult la noi; dar, vai, la urmă a plecat cu scandal. După ea, n-au mai fost fete în casă cu simbrie, fiindcă mama a adus de la țară trei fete orfane care împlineau toate obligațiile fetelor în casă, pe două dintre ele mi le amintesc – Arișa și Katia. Cea dintîi, adică Arina, mai tîrziu Arina Arhipievna, era o fată foarte modestă, sînd tot timpul la gherghef sau la un alt lucru. A doua, Katia, era ca argintul viu.

Slugile de la bucătărie erau în număr de patru, și anume: a) vizitiul David Saveliev sau, cum era numit, David; el era, de fapt, slujitorul tatei. În afară de cei patru cai ai săi, David nu știa de nimic și nu avea nici o altă ocupație; ieșirile însă erau multe, de aceea și muncă avea de ajuns. Pe acest ins tata îl iubea în mod deosebit și-l respecta mai mult decît pe ceilalți slujitori de la bucătărie; b) lacheul Feodor Saveliev, fratele vizitiului. Nu pricepe de ce era numit lacheu. Mai degrabă putea

fi numit portar, iar obligațiile lui constau în a despica lemnele, a le căra la sobe, a avea grijă de încălzirea propriu-zisă a sobelor și a căra apă pentru ceai, pe care o aducea zilnic în cantitate de două vedre de la fântâna turnului Suharev. Și numai rareori, atunci când mama ieșea singură, pe jos în oraș, Feodor își îmbrăca livrea și pălăria cu trei colțuri, pentru a o însoți, pășind mândru câțiva pași în spatele ei. Sau când mama se urca singură în trăsură, fără tata, atunci Feodor, tot în livrea, stătea în spatele echipajului. Aceasta era o condiție obligatorie a etichetei moscovite din acea vreme! Amîndoi acești inși, atît vizitiul David, cît și Feodor, erau frați buni și erau maloruși. Nu știu cum deveniseră ei iobagi ai tatei, știu numai că asta fusese încă dinainte de căsătoria lui. Din fericire ei nu aveau familie și nu tînjeau după locurile natale; c) bucătăreasa Ana. Și ea era tot iobagă din vremuri de demult, adică de dinaintea cumpărării satului, o excelentă bucătăreasă, care cu adevărat putea ține locul bucătarului; d) spălătoreasa Vasilisa. Obligațiile ei constau din a se ocupa în primele trei zile ale fiecărei săptămîni de spălat, iar în ultimele trei zile de călcat. Vasilisa era și ea iobagă, dar ulterior s-a făcut nevăzută sau – mai simplu spus – a fugit. Această fugă a fost resimțită de părinții mei nu atît sub raport material, cît sub cel moral, fiindcă a aruncat o umbră ca și cum iobagii ar fi dus-o rău la noi, în vreme ce traiul lor în casa noastră era foarte bun.

Cunoscuții noștri

Cunoscuții noștri, adică ai părinților mei, erau puțin numeroși. Pe unii din ei îi cunoșteam numai prin saluturi, alții ne vizitau și acasă, pe primii doar îi voi enumera, iar despre ultimii voi relata cîte ceva. În primul rînd, toți slujbașii spitalului Mariinskaia din Moscova ne erau, firește, cunoscuți, cu ei am să și încep.

1) *Aleksandr Andreevici Richter* și soția lui *Vera* (patronimul nu i-l cunosc); era medicul principal al spitalului Mariinskaia. El se ținea de șef și nu venea niciodată la noi ca simplu oaspete, iar la onomasticile tatii apărea seara. Avea un fiu, *Petea*, dar el era crescut pe un picior mult prea aristocratic, și nici măcar nu ieșea vreodată la plimbare prin parc, drept pentru care noi nu-l întîlneam. De două ori pe an era adus la noi, adică la mine, pentru a sta de vorbă, și tot de atîtea ori eu îi întorceam vizita. La asta se mărginea cunoștința noastră. Pe tatăl lui, adică pe doctorul *Aleksandr Andreevici Richter*, mi-l amintesc

vizitându-ne aproape zilnic dimineța, în primele două luni ale anului 1837, adică în perioada când mama ajunsese deja în ultimul grad de tuberculoză, iar el, printre alți doctori, o îngrijea pe bolnavă și, se pare, i-a ușurat sensibil suferințele dinaintea morții. Soția lui se ținea și ea foarte mândră și doar rareori făcea schimb de vizite cu mama.

2) *Kuzma Alekseevici Șcirovski*; era cel mai în vârstă medic din spital, avea pe atunci aproape șaptezeci de ani, și fusese în slujbă mai bine de treizeci și cinci de ani... Această persoană venea la noi numai dimineța, iar de onomastica tatei seara, în schimb partea feminină a familiei lui venea adesea la mama; ea era formată din: a) soția sa, *Agrafena Stepanovna*, b) cumnata sa, *Maria Stepanovna*, c) fiica lui, deja în vârstă, *Lizaveta Kuzminicina*. Aceste trei persoane veneau foarte des la măicuța dimineța, la o ceașcă de cafea; soseau, se întîmpla pe la ora 11 dimineța și stăteau pînă la 1. Subiectele de discuție erau prețurile de bazar la carnea de vită, de vițel, la zahărul rafinat, melasă și altele, și mai departe despre stambă și croiala rochiilor. În acele depărtate vremuri patriarhale, doamnele din pătura mijlocie și chiar cea de sus, dar nu îndeosebi de bogate, își coseau și croiau singure toate rochiile cu propriile mâini, chiar și pe cele scumpe, din mătase, pe cele pentru vizite, iar de mașini de cusut nici pomeneală. Să-și dea rochiile la cusut croitoresele se considera chiar rușinos. Eram totdeauna de față la aceste discuții și ele mi s-au întipărit puternic în amintire. La rîndul ei, mama mergea deseori să bea o ceașcă de cafea în casa lor și mă lua de fiecare dată cu ea. Primirea și discuțiile erau aceleași. În afara fiicei, *Kuzma Alekseevici* avea doi fii: a) *Aleksei Kuzmici*, deja medic, slujind ca intern fără plată în același spital *Mariinskaia* din Moscova, și așteptînd ieșirea la pensie a tatălui său pentru a-i lua locul ca succesori, și b) *Nikolai Kuzmici*, sau *Kolia*, student al universității din Moscova. Tînărul acesta era mai în vârstă decît frații mei mai mari și nu-i onora decît rareori cu conversația lui.

3) Doctorul *Reding-tatăl*.

4) Doctorul *Reding-fiul*.

Cu aceste două persoane noi ne cunoșteam doar după plecăciuni. Bătrînul era văduv și se afla cu fiul său în aceleași raporturi ca și bătrînul *Șcirovski* cu fiul său medic.

5) Doctorul *Rojalin* ne era cunoscut după plecăciuni.

6) Doctorul *Gavril Lukianovici Malahov* și soția lui, *Ustinia Alekseevna* erau cunoscuți de ai familiei, dar vizitele schimbate cu ei erau foarte rare.

7) Un farmacist cu numele, cred, *Schröder* și soția lui *Mavra Feliksovna*, împreună cu fetele lor deja adulte. Farmacistul însuși apărea rareori pe la noi, dar familia lui o vizita deseori dimineața pe mama, iar la rîndul ei mama trecea deseori cu mine pe la ei.

8) Părintele *Ioan Barșev*. Însuși părintele Ivan venea la noi doar în chip oficial cu „sfințirea casei”, iar în ce o privește pe soția lui, ea o vizita rareori pe mama, și mama la fel. Nu-mi amintesc numele și patronimul ei pentru că mama, ca și ceilalți cunoscuți, în calitate de soție a preotului, o numeau – *măicuță*. Acest părinte Ioan avea doi fii – pe Serghei Ivanovici și pe Iakov Ivanovici Barșev. După ce au terminat strălucit cursurile universității din Moscova, au fost trimiși amîndoi în străinătate pe spezele statului și, întorcîndu-se în Moscova la tatăl lor, au fost la noi în vizită. Abia dacă îmi amintesc această vizită a lor, dar îmi amintesc foarte bine că tata spuse după ce au plecat: „Nu mai spun să aștept, dar dacă măcar aș fi încredințat că fiii mei vor merge la fel de bine precum Barșevii– aș muri liniștit!” Aceste cuvinte ale tatei mi s-au întipărit bine în minte. Mai firziu, Barșevii au devenit profesori renumiți la universitățile din Petersburg și Moscova, la catedra de drept penal.

9) *Feodor Antonovici Markus* și soția lui, *Anna Grigorievna*. El era econom al spitalului moscovit *Mariinskaia*, iar locuința lui se afla în același pavilion, chiar deasupra locuinței noastre, și avînd aceeași dispunere. Din cîte mi-amintesc, se căsătorise la începutul anilor '30. Era un om deosebit de simpatîc. Fiind cel mai apropiat vecin al nostru, ne vizita încă pe vremea cînd era holtei și își petrecea deseori serile sînd de vorbă cu tata și cu mama. Vorbea nespus de frumos și mi se înfîmpla să nu-mi pot lua ochii de la el; nu făcăm decît să mă uit la el cum vorbește și să-i sorb cuvintele!... În toate amintirile mele din copilărie, el mi-a lăsat cele mai plăcute impresii! După ce s-a căsătorit a continuat să ne mai viziteze din cînd în cînd, dar nu i-a făcut cunoștință soției sale cu mama; de altfel cu nici una din doamnele spitalului. Cînd a murit mama, Feodor Antonovici s-a ocupat, la rugămîntea tatei, de organizarea înmormîntării, iar, după aceasta, îl vizita aproape zilnic pe tata, distrîndu-l cu conversațiile lui, iar în perioada aceea s-a apropiat și mai mult de noi. Cînd, după moartea mamei, tata își dădu demisia și se retrase la țară, Feodor Antonovici Markus m-a luat în repetate rînduri la el, din pensionul lui Cermak, cu prilejul sărbătorilor.

Pentru a încheia cu cunoscuții noștri din spitalul Maria, trebuie să mai amintesc de

10) *Arkadi Alekseevici Alfonski* și soția lui, *Ekaterina Alekseevna*. Pe aceste două persoane mi le amintesc foarte vag, deoarece au părăsit spitalul încă de la finele anilor '20. *Ekaterina Alekseevna* a fost o prietenă apropiată a mamei mele, și, după relatările acesteia, ele se vedeau aproape zilnic. De la spital, *Arkadi Alekseevici Alfonski* a trecut ca profesor la Facultatea de medicină a Universității din Moscova și a fost mai târziu decan al Facultății. E de remarcat că mama este îngropată lângă fosta ei prietenă, *Ekaterina Alekseevna*, în cimitirul *Lazarevski*. Soții aceștia au avut printre alți copii un fiu *Alioșa*, mai târziu *Aleksei Arkadieivici*. Acest fiu al lor a fost colegul meu în pensionul lui *Cermak*.

Viața mea de copil

Trec acum la descrierea copilăriei mele. Din primii ani de care încep să-mi amintesc viața mea de copil, mi se zugrăvesc totdeauna în minte următorii membri ai familiei: tata, mama, fratele mai mare *Mișa*, fratele *Fedia*, sora *Varia* și cu mine. Cu mine se sfîrșește, ca să spunem așa, seria mai veche a noastră, a copiilor. Deși după mine au mai urmat încă sora *Verocika*, fratele *Nikolia* și sora *Sașa*, ei erau încă atât de mici, încît nu puteau să ia parte nici la ocupațiile, nici la jocurile noastre și au avut parcă o copilărie separată de a noastră, pe cînd noi patru eram în mod constant împreună, iar interesele, ocupațiile și jocurile noastre aveau multe în comun.

Sora mea, pe atunci singura fată dintre copii, era aproape tot timpul cu mama și stătea în salon, ocupîndu-se fie cu lecțiile, fie cu vreun lucru de mîină pentru copii. În acest timp, noi, băieții, neavînd camere separate, eram mereu împreună în sufragerie. Amintesc aceasta pentru a arăta că întreaga copilărie a celor doi frați mai mari, pînă la intrarea lor în pensionul lui *Cermak*, s-a petrecut sub ochii mei. Toate activitățile și toate discuțiile dintre ei s-au dus în fața mea; ei nu se jenau de prezența mea și doar rareori mă mai goneau de lângă ei, numindu-mă "codița" lor. Cei doi frații mai mari erau născuți la o diferență de numai un an, crescuseră împreună și erau extrem de prieteni între ei. Prietenia aceasta s-a păstrat și mai târziu, pînă la sfîrșitul vieții fratelui mai mare, dar, în ciuda acestei prietenii, caracterele lor erau complet deosebite. Fratele mai mare, *Mihail*, a fost și în copilărie mai puțin incisiv, mai puțin energic și mai puțin

înlăcărat în discuții decît Feodor, care, în toate manifestările lui, era un adevărat foc, după expresia părinților noștri.

Cum ne petreceam ziua

Ziua se scurgea în familia noastră după o rînduială stabilită odată pentru totdeauna, semănînd fiecare cu cealaltă, foarte uniformă. Ne sculam dimineața devreme, la orele șase. La ora șapte tata pleca deja la spital, sau „la saloane”, cum se spunea la noi. În acest timp se făcea curățenia camerelor, încălzitul sobelor iarna și celelalte. La orele nouă dimineața, tata, întorcîndu-se de la spital, pleca îndată cu trăsura ca să-și viziteze numeroșii săi pacienți din oraș, sau, cum se spunea la noi, „la practică”. În absența lui, noi, copiii, ne făceam lecțiile. Într-o perioadă mai tîrzie, cei doi frați mai mari se aflau la pension. Tata se întorcea în jur de orele douăsprezece, iar la ora unu întotdeauna luam prînzul. Excepție făceau doar zilele de *masleniță*⁵, cînd, la ora zece dimineața se pune masa, iar la întoarcerea tatei de la salon se serveau blinele, după care tata pleca deja la practică. În aceste zile prînzul era la ora patru și consta numai din pește. În timpul masleniței blinele se mîncu în fiecare zi, nu ca acum, deoarece erau socotite ca ceva ținînd neapărat de masleniță. Imediat după prînz, tata trecea în salon, ușile de la sufragerie se închideau, iar el se întindea pe divan în halat, ca să doarmă după prînz. Odihna aceasta a lui se prelungea o oră și jumătate sau două, iar în acest timp, în sala în care stătea toată familia era o liniște deplină, se vorbea puțin și atunci în șoaptă, pentru a nu-l trezi pe tata; iar acesta, pe de-o parte, era cel mai plictisitor timp al zilei, iar, pe de altă parte, era și plăcut, dat fiind că toată familia, în afara tatii era într-o singură cameră, în sufragerie. În zilele de vară, cînd bîzîiau muștele, situația mea în orele de odihnă ale tatei era încă și mai rea!... Cu o crenguță de tei ruptă zilnic din grădină, trebuia să gonesc muștele de lîngă tata, sînd pe fotoliu lîngă divanul unde dormea el. Ora aceasta și jumătate era chinuitoare pentru mine! Fiindcă, izolat de toți, trebuia s-o petrec într-o completă tăcere și sînd nemișcat într-un singur loc! În plus, Doamne ferește să-ți scape vreoa muscă și s-o lași să-l muște pe cel adormit... Iar din sufragerie auzi cuvinte schimbate în șoaptă, rîsete reținute!... Ce vesel părea să fie acolo! Dar în cele din urmă tata se scula, iar eu îmi părăseam singurătatea!...

La ora patru beam ceaiul de seară, după care tata se ducea pentru a doua oară să-și viziteze bolnavii. Serile erau petrecute în salonul

luminat de două lumînări de seu. Lumînări din stearină nu existau pe atunci; cele din ceară se aprindeau doar cînd aveam oaspeți și la sărbătorile solemne de familie, lămpi nu aveam, tatei nu-i plăceau, iar acolo unde ele existau, în ele ardea un ulei vegetal care dădea un miros neplăcut. De petrol lampant și de alte uleiuri de ars nu se auzise încă. Atunci cînd tata nu era ocupat cu foile de observație, seara se citea cu voce tare; despre lecturile acestea voi pomeni mai în amănunt mai jos.

Zilele sărbătorilor de familie, în special onomasticile tatii, erau totdeauna foarte însemnate pentru noi. Se începea cu aceea că frații mai mari, iar ulterior și sora noastră Varenka, trebuiau neapărat să-și prezinte salutul matinal sărbătoritului. Salutul acesta era totdeauna pe franțuzește, scris cu grijă pe hîrtie de corespondență făcută sul; îi era dat tatei și rostit pe dinafară. Mi-amintesc chiar că odată el conținea și ceva din *Henriada*⁶ (doar Dumnezeu știe din ce motiv). Tata era mișcat și îi săruta cu foc pe cei veniți să-l salute. În aceste zile erau totdeauna mulți oaspeți, mai ales la prînz; mai tîrziu, cînd noi, copiii, crescuserăm, mi-amintesc și două ocazii în care s-au pus la cale și niște invitați de seară pentru dans, dar, după cîte-mi amintesc, nici unul dintre noi, băieții, nu dansa cu plăcere, ci ne mișcam cu toții ca pentru o muncă obligatorie și grea.

Plimbări de vară și alte distracții

În timpul verii, în programul nostru zilnic apăreau anumite variații, și anume – plimbările de seară în familie. Clădirea spitalului Mariinskaia se afla pe Bojedomka, între două institute pentru fete: Ecaterininski și Aleksandrovski, nu departe de păduricea Marina. Această pădurice era totdeauna țelul plimbărilor noastre de vară. La ora șapte seara, cînd arșița se domolea, noi toți, copii și părinți, împreună cu cea mai mare parte din ceilalți locatari ai spitalului, mergeam la această plimbare. Trecînd pe lîngă santinela care din nu se știe ce cauze stătea cu arma în mîină și în uniformă soldățească completă la poarta institutului Aleksandrovski, era socotit neapărat necesar să i se dea acestei santinele un groș sau o copeică. Însă darul acesta nu i se punea în mîină, ci i se arunca pur și simplu la picioare. Santinela găsea o ocazie potrivită pentru a se apleca și ridica bănuțul. Aceasta făcea îndeobște parte din obiceiurile moscoviților acelei vremi. Plimbările aveau loc într-o manieră foarte ceremonioasă, iar

copiii chiar ieșiți din oraș, în păduricea Marina, nu-și permiteau să se zbunguiască, să alerge. Lucrul acesta era socotit necuvincios și era îngăduit doar în curtea casei. În timpul acestor plimbări, tata vorbea întotdeauna cu noi, copiii, despre subiecte care puteau contribui la instruirea noastră. Mi-amintesc astfel numeroase discuții concrete despre principiile geometriei, despre unghiuri ascuțite, drepte și obtuze, despre linii drepte și curbe, care în cartierele moscovite se întâlneau aproape la fiecare pas.

Printre variațiile pe care le aduceau verile trebuie socotite și vizitele anuale la Lavra Troițkaia. Dar ele trebuie raportate la cea mai timpurie copilărie a noastră, dat fiind că odată cu cumpărarea de către părinți a moșiei lor, în 1831, aceste călătorii au încetat. Mi-amintesc doar o singură astfel de călătorie la care am participat și eu. Călătoriile acestea erau, firește, evenimente importante pentru noi și, ca să spun așa, adevărate momente epocale ale vieții noastre. Călătoream de obicei pe distanțe lungi și ne opream ceasuri întregi aproape în aceleași locuri în care astăzi trenurile se opresc pentru două-trei minute. La lavră petreceam două zile, asistam la toate slujbele bisericești și, după ce cumpăram diverse fleacuri, ne întorceam acasă în același mod, întrebuițind cinci-șase zile pentru întreaga călătorie. Datorită obligațiilor de servicii, tata nu participa la aceste călătorii, iar noi mergeam numai cu măicuța și cu câte un cunoscut.

Părinții noștri erau deosebit de religioși, în special măicuța. La fiecare înviere și mare sărbătoare mergeam neapărat la biserică pentru slujba de prînz, iar în ajun – la slujba care ținea toată noaptea. Ne era foarte comod să facem acest lucru, dat fiind că spitalul avea o biserică foarte mare și frumoasă.

Cumpărarea satului, nașterea fratelui nostru Nikolea. Prima călătorie în sat și jocurile noastre acolo. Incendiul din sat.

Părinții mei căutau de mult să cumpere o moșioară potrivită în apropierea Moscovei. Începînd cu anul 1830 dorința aceasta s-a adîncit și mi-amintesc foarte bine cum în casa noastră își făceau apariția diverși agenți care îi ajutau pe vînzători să intre în relație cu cumpărătorii. Agenții aceștia au făcut multe și felurite propuneri, în cele din urmă una din ele, făcută în vara lui 1831, îi atrase atenția tatei. Se vindea moșia lui Ivan Petrovici Hotianțev din gubernia Tula, la 150 de verste

A.S. SUVORIN

Aleksei Sergheievici Suvorin (1834-1912) – ziarist, editor al revistei de orientare conservatoare *Novoie vremia*. Însemnările sale despre Dostoievski, apărute în februarie 1881, redau, pe lângă impresiile legate de momentul dispariției scriitorului, câteva opinii ale acestuia despre propria operă și despre literatura rusă.

DESPRE CEL DISPĂRUT

Veți parcurge aceste rînduri cînd cenușa lui Dostoievski se va odihni deja în mormînt. Nu pot să nu vorbesc iar și iar despre omul a cărui moarte m-a mișcat adînc, și nu numai pe mine.

Bolii sale nu i s-a acordat nici o atenție. Dostoievski arăta atît de tînăr în comparație cu anii săi, era atît de mobil, vioi și nervos, atît de plin de idei și se gîndea atît de pușin la odihnă, încît gîndul la moartea pricinuită de ruptura unor artere nici nu-mi trecea prin cap. Știam că de boala asta te poți vindeca complet. Dar organismul lui Dostoievski era mult prea uzat, iar moartea a terminat repede cu el...

Luni a avut sîngerări din nas, apoi din gît. Se neliniști, dar cu acea neliniște nervoasă care se potolește imediat după ce pericolul a trecut.

Se spovedi și se împărtășe. Chemîndu-i pe copii, pe băiat și pe fata cea mai mare – avea unsprezece ani – vorbi cu ei despre cum trebuiau să trăiască după el, cum trebuiau să-și iubească mama, să iubească cinstea și munca, să-i iubească pe săraci și să-i ajute. Pierderea de sînge îl extenuă puternic, capul îi căzu în piept, fața i se întunecă. Dar noaptea îi readuse forțele. Ziua de marți trecu cu bine, iar gîndul despre moarte se îndepărtă din nou. I se prescrie odihna completă, care e necesară în astfel de cazuri. Dar, prin natura sa, nu era capabil să stea liniștit, iar capul îi lucra neconținut. Ba aștepta moartea, rapidă

și apropiată, dădea dispoziții, se neliniștea de soarta familiei, ba trăia, gîndea, visa despre viitoarele lucrări, vorbea despre cum vor crește copiii, cum îi va educa, ce luminos este viitorul care așteaptă generația aceasta căreia îi aparțin ei, ce multe poate ea face dispunînd de libertatea vieții și cît va fi de fericită, pe cît de mulți nefericiți îi va întoarce spre fericire și mulțumire...

Veni a treia zi. De dimineață îi fu din nou bine. Vru neapărat să-și îmbrace singur ciorapii. Nici un fel de avertismente și reamintiri despre nevoia de repaos nu avură efect. Stătea pe pat și încerca să-și pună ciorapii. Era ceva neînsemnat, dar în asemenea boli totul depinde de lucrurile cele mai mărunte. Efortul pe care-l făcu îi produse o nouă hemoragie, care se repetă de mai multe ori. Deveni tot mai neliniștit. Spre seară i se făcu și mai rău. La ora șapte începu o hemoragie puternică, își pierdu cunoștința și, după o jumătate de oră, își dădu sufletul.

Am străbătut în fugă scara pe care stăteau trei-patru figuri, la oarecare distanță una de cealaltă. De ce erau acolo? Mi se părea că voiau să-mi spună ceva. Am intrat în salonul întunecat, am privit în cabinetul slab luminat...

O masă lungă, acoperită cu o pînză albă, stătea oblic față de un colț. La stînga ei, spre peretele opus, pe podea erau niște paie și patru oameni sînd în genunchi trebăluiau cu zel în jurul a ceva. Se auzea un fel de frecare, un fel de plescăit de apă. Ceva alb stătea pe dușumea și se întorcea sau era întors de pe o parte pe alta. Era ceva dînd să se ridice, aducînd a om. Da, era un om. I se îmbrăca o cămașă, i se întindeau mîinile. Capul îi afîrna cu totul. Era el, Feodor Mihailovici, capul lui. Era însă viu? Și ce anume i se făcea? De ce era pe patele acelea? Așa stătuse la ocnă, tot pe niște paie ca acelea și i se păruse moale un astfel de culcuș. Categoric, nu pricepeam. Toate acestea scăpărau parcă în fața mea, dar nu-mi puteam desprinde ochii de la grupul acela straniu, în care oamenii trebăluiau îngrozitor de iute, parcă ar fi fost niște hoți, încercînd cele furate. Deodată, în spatele meu se porniră niște hohote de plîns. Mă întorsei: plîngea în hohote soția lui Dostoievski și începui să plîng eu însumi... Trupul fu ridicat de pe paie de către aceiași patru oameni; capul îi afîrna pe spate; soția văzu acest lucru, dintr-odată amuți și se repezi să-l susțină. Trupul fu purtat și așezat pe masă. Era doar învelișul omului – omul însuși deja nu mai exista...

Trebuie să vorbim despre sufletul unui om, nu despre învelișul acestuia...

Uite-l așa cum era viu. Stătea lângă dulapul cu cărți și spunea:

– Dumneata ai însă multe cărți vechi. Ai cumva una – am tot căutat-o – *Hanul*?¹ E un roman bun.

Stăteam lângă el și am început să discutăm. Era cu vreo zece zile înainte de moartea lui. Se apucase să-și tipărească *Jurnalul*. Lucrul cu termen fix îl făcea să se frămînte. Spunea că simplul gînd că pînă la o anumită dată trebuie să scrie două foi îi retează aripile. Nu apucase încă să se odihnească după *Frații Karamazov*, care-l obosise cumplit și spera să o facă la vară. Cura de ape minerale la Ems îi reda de obicei forțele, dar anul precedent nu se dusesese din pricina sărbătoririi lui Pușkin.

Pe masa mea se găseau *Patru eseuri* ale lui Goncearov, în care se găsește articolul lui despre *Prea multă minte strică*. I-am spus că adevărații critici ai operelor de artă sînt înșiși scriitori-artiști, că ei au uneori idei neobișnuit de fericite.

Începu să-mi spună că ar vrea să vorbească în *Jurnal* despre Ceațki², din nou despre Pușkin, despre Gogol și să-și înceapă amintirile literare. Ceațki nu-i era simpatic. E prea trufaș, prea egoist. Este complet lipsit de bunătate. Repetilov are mai multă inimă. Amintesteți prima apariție a lui Ceațki. A rispit atîta vreme și pretinde că fata a încetat să-l mai iubească. El însuși a uitat și să se mai gîndească la ea, s-a distrat prin străinătate, s-a amoretzat, firește, iar, întors pe meleagurile natale, se plictisește, așa că i se redeschide gustul pentru vechea iubire și turbează fiindcă Sofia nu se pierde cu firea cînd îl revede. Și mai departe îi dă Sofiei să miroasă niște oțet, după ce ea leșină îi flutură batista în față și spune: „te-am înviat”. Iar asta o spune serios, reproșîndu-i apăsător ingratitudinea. Sofia este privită la noi mult prea aspru, iar Ceațki mult prea indulgent: ne cîștigă foarte tare cu monologurile sale. Legat de asta, l-am întrebat cum se face că n-a scris niciodată vreo dramă, de vreme ce în romanele lui există atît de multe monologuri minunate, care ar fi putut produce o impresie coplășitoare.

– Am o anumită prejudecată asupra dramei. Bielski spunea că adevăratul dramaturg trebuie să înceapă să scrie de la douăzeci de ani. Asta mi s-a fixat în cap. Nu mi-am putut lua niciodată inima-n dinți. În rest, vara asta m-am gîndit să transpun în dramă un anumit episod din *Karamzovi*.

Îmi numi acest episod și începu să dezvolte situația dramatică.

Vorbi mult în seara aceea, glumi pe seama faptului că vrea să-și înceapă *Jurnalul* cu un articol financiar și insită în mod deosebit pe

subiectul său preferat, Adunarea Zemstvelor, despre raporturile țarului cu poporul, ca ale unui tată cu copiii săi. Dostoievski știa să fie deosebit de convingător când venea vorba de unul din subiectele lui favorite: în vorbele lui răsuna ceva mîngîietor, care îi sclipea în suflet, deschizîndu-l cu totul. Așa vorbi și de această dată. La noi era posibilă, după părerea lui, o libertate cum nu mai există nicăieri, iar toate acestea fără nici un fel de revoluții, de restricții, de comploturi: libertate deplină a conștiinței, a tiparului, a întrunirilor. După care adăugă:

– Libertatea deplină. Judecata asupra tipăriturilor – înseamnă oare ea libertatea tiparului? Ea este oricum o înjosire a lui. El, și cu judecată, tot unilateral și strîmb va merge. N-au decît să spună ce vor. Noi avem nevoie de mai multă libertate decît toate celelalte popoare, pentru că la noi e mai multă muncă, ne trebuie sinceritate deplină, pentru ca nimic să nu rămînă nespus.

Despre dușmanii săi literari mi-a spus odată:

– Au crezut că mi-aș fi găsit pieirea scriind *Demonii*, că reputația mea e îngropată pe veci, că am creat ceva retrograd. Z (îmi numi un scriitor cunoscut), întîlnindu-mă peste hotare, mai că nu mi-a întors spatele. Dar în realitate a ieșit cu totul altceva. Tocmai prin *Demonii* mi-am făcut cei mai mulți prieteni din rîndurile publicului și ale tineretului. Tineretul m-a înțeles mai bine decît acești critici, iar eu am o mulțime de scrisori și știu o mulțime de mărturisiri. În genere, după cum știi, critica nu mi-a fost favorabilă, abia dacă mă gratifica cu vreo cronică plină de condescendență sau mă ocăra. Nu-i sînt obligat cu nimic. Cititorii înșiși, publicul însuși m-a susținut făcîndu-mă cunoscut pentru lucrările pe care le-am scris după ce m-am întors de la ocnă. În raporturi deosebit de apropiate cu cititorii m-a adus *Jurnalul*. Și cred că el n-a rămas lipsit de influență asupra opiniei publice.

În căile revoluționare nu credea, așa cum nu credea nici în căile de cancelarie; avea un drum propriu, liniștit, încet, poate, dar în a cărui soliditate credea profund, așa cum credea profund în sufletul nemuritor, așa cum era profund pătruns de învățătura lui Cristos în adevărata, primordiala ei puritate.

În vremea crimelor noastre politice, se temuse grozav de un masacru, de masacrarea oamenilor educați de către poporul acționînd răzbunător.

– Dumneata n-ai văzut ceea ce am văzut eu, îmi spuse. Nu știi de ce este capabil poporul cînd e înfierbîntat. Eu am văzut cazuri cumplite, cumplite.

În ultimele luni era într-o anumită stare de exaltare. Ovațiile îi atinseseră destul de mult nervii și-i epuizaseră organismul.

La continuarea *Jurnalului* său se gândea ca la un mijloc de a lămuri toate acestea și a arunca o nouă lumină asupra unor probleme esențiale ale vieții rusești. Toate acestea s-au sfârșit acum, s-a sfârșit și proiectul de a continua *Frații Karamazov*. Alioșa Karamazov ar fi trebuit să fie eroul următorului roman, erou din care voia să facă un tip al socialistului rus, nu tipul acela curent, pe care-l cunoaștem noi și care a crescut complet pe solul european...

Toate acestea s-au sfârșit. Buzele au amuțit pe veci, inima fierbinte a încetat să mai bată. Însmormântarea lui, transportul corpului său au fost un eveniment public, o solemnitate încă nemaivăzută a talentului rus și a ideii ruse pe care întregul popor le recunoștea în mod liber unui scriitor rus. Un spectacol mai grandios, mai înduioșător nu văzuse încă niciodată nici Petersburgul, nici vreun alt oraș rus. Văduva nimănu, copiii nimănu nu mai avuseseră o asemenea uriașă consolare – să-și înmoaie mulțumirea printr-o asemenea expresie a recunoașterii obștești față de omul care le era apropiat, să-și umple viața cu amintirea mării și neuitatei zile, chiar dacă ea fusese ziua veșnicei despărțiri.

Aceasta n-a fost o însmormântare, a fost triumful vieții, învierea ei.

Note

¹ Roman al scriitorului A.P. Stepanov, apărut postum în anul 1835.

² Eroul principal al piesei lui Griboedov, *Prea multă minte strică*, precursor al tipului literar al „omului de prisos”.

N.N. STRAHOV

Nikolai Nikolaievici Strahov (1828-1896) – filosof și critic literar, adept al ideilor slavofile. Fiu de preot, a urmat un seminar teologic, dar ulterior s-a îndreptat spre studiul filosofiei și al științelor naturii, absolvind secția de fizică-matematică a Institutului Pedagogic din Petersburg și susținând o dizertație despre zoologie. L-a cunoscut pe Dostoievski la începutul anilor '60 și a colaborat cu el la editarea revistelor *Vremea* și *Epoca*. Relațiile lor au cunoscut perioade de apropiere și de îndepărtare. Strahov a fost unul din ideologii „orientării spre glie” (*počvennicestvo*) promovate de Dostoievski în *Vremea*, a publicat importante recenzii la apariția operelor acestuia (printre care un articol fundamental despre *Crimă și pedeapsă* în *Oteceestvennîe zapiski*, 1867), a fost martor la căsătoria lui cu Anna Grigorievna și, ani la rând, a luat practic în fiecare duminică prânzul în casa scriitorului. Cu toate acestea, o adevărată prietenie nu a existat niciodată între ei. Animizitatea existentă în raport cu frații Dostoievski în perioada colaborării la *Epoca* este atestată de scrisoarea adresată de Strahov fratelui său, în iunie 1864: „De cei doi Dostoievski mă îndepărtez tot mai mult. Feodor este groaznic de egoist și iubitor de sine, deși nu observă asta, iar Mihail este un simplu chiabur, care pricepe bine despre ce-i vorba și e bucuros să-i exploateze pe alții”. La rândul său, Dostoievski îi scria soției sale despre Strahov, în februarie 1875: „Nu, Ania, omul acesta e un jalnic seminarist și nimic mai mult; el m-a mai părăsit o dată, după prăbușirea *Epocii* și s-a întors înapoi doar după succesul *Crimei și pedepsei*...”.

Amintirile lui Strahov, apărute în 1883, editate de Anna Grigorievna în volumul I al *Operele complete*, conțin multe informații interesante – mai ales despre anii 1861-1865, în care Dostoievski se dăruise complet editării succesive a celor două reviste sau despre contextul general al serbărilor lui Pușkin din anul 1880 – și multe observații parțiale

despre personalitatea și modul de lucru al scriitorului, pe care autorul lor s-a străduit în mod vizibil, dar n-a reușit niciodată să-l înțeleagă pînă la capăt.

AMINTIRI DESPRE FEODOR MIHAILOVICI DOSTOIEVSKI

Socotesc de datoria mea să notez tot ceea ce amintirea mi-a păstrat cît de cît important și interesant în legătură cu Feodor Mihailovici Dostoievski. Am fost destul de mult timp foarte apropiat de el, mai ales cînd am lucrat la revistele conduse de el. Din acest motiv, de la mine se poate pretinde și aștepta înainte de toate relatarea părerilor și tendințelor lui din timpul acestei activități publice a lui. Apropierea noastră a fost atît de mare, încît am avut deplina posibilitate să-i cunosc gîndurile și sentimentele și mă voi strădui să le relatez, așa cum pot, pe cît mi le amintesc și pe cît am reușit să le pricep. Soarta acestor reviste, istoria vicisitudinilor lor, cu greu ar putea fi povestită de altcineva cu completitudinea cu care o pot face eu; iar istoria aceasta a jucat un rol important în viața lui Feodor Mihailovici și constituie o parte însemnată a scrisului său. Mă voi strădui de asemeni să-i descriu cu toată sinceritatea și exactitatea însușirile personale și raporturile pe care mi-a fost dat să le aflu. Dar subiectul meu principal va fi, totuși, activitatea literară a scriitorului nostru. Istoria literaturii își va aminti de el nu numai ca artist, ca autor de romane, ci și ca publicist; și cel mai la îndemînă îmi este să-mi încep amintirile tocmai cu descrierea publicisticii sale.

N. Strahov

I

Primele întâlniri

Activitatea publicistică a lui Feodor Mihailovici, luată în ansamblul ei, are un volum foarte însemnat. Avea o mare înclinație față de acest tip de activitate, iar în cele din urmă rînduri scrise de el au fost articolele ultimului număr al *Jurnalului* său.

Revistele la care a colaborat ca redactor, publicist și critic, au fost următoarele:

1) *Vremea*¹, o revistă lunară groasă, care a apărut sub redacția fratelui său Mihail Mihailovici Dostoievski, din ianuarie 1861, pînă în aprilie 1863 (inclusiv).

2) *Epoca*, un jurnal asemănător, apărut de la începutul lui 1864, pînă în februarie 1865, întîi sub redacția aceluiași Mihail Mihailovici Dostoievski, iar din iunie 1864, după moartea lui, sub redacția lui A.U. Porețki.

3) *Grajdantin*, revistă săptămînală fondată în 1872 de prințul V.P. Meșcerski. În primul an, redactorul ei a fost G.K. Gradovski, iar în anul următor, 1873, Feodor Mihailovici. Aici, Feodor Mihailovici a început să scrie foiletoane cu titlul *Jurnal de scriitor*; acesta a fost germenele revistei următoare.

4) *Jurnal de scriitor*, revistă lunară. A apărut în anii 1876 și 1877. În 1880 a apărut un singur număr, pe august; în 1881 a apărut numărul pe ianuarie, deja după moartea redactorului ei.

Spiritul și direcția acestor reviste alcătuiesc o filă cu totul specială în publicistica din Petersburg, caracterizată, după cum se știe, printr-o mare uniformitate a tendințelor sale, datorată probabil uniformității condițiilor în care ea se dezvoltă. Activitatea lui Feodor Mihailovici a mers în răspăr cu aceste tendințe generale petersburgheze și, în bună măsură, el a fost cel care, prin forța talentului și înflăcărea intervențiilor sale, a asigurat un mare succes unei alte tendințe mai largi, rusească, iar nu petersburgheză.

Am făcut cunoștință cu Feodor Mihailovici, pe tărîm publicistic, chiar înainte de începutul apariției revistei *Vremea*. La sfîrșitul lui 1859, s-a anunțat pentru anul următor apariția noii reviste lunare *Svetoci*, sub redacția lui D.I. Kalinovski. Principalul colaborator al acestei reviste era A.P. Miliukov, coleg cu mine la acea vreme în cancelaria unui anumit liceu. Pentru primul număr, i-am propus un articol de-al meu, primul de dimensiuni mai mari cu care am apărut în publicistica petersburgheză. Spre marea mea bucurie, articolul a fost acceptat, iar Aleksandr Petrovici m-a invitat să particip la marșile literare ale micului său cerc, pe strada Ofițerskia, în casa Iakobs. De la prima întîlnire la care am participat, m-am considerat acceptat în sfîrșit în societatea adevăraților literați și m-am simțit foarte interesat de tot ce se petrecea acolo. Principalii oaspeți ai lui Aleksandr Petrovici s-au dovedit a fi frații Dostoievski, Feodor Mihailovici și Mihail Mihailovici, vechi prieteni ai gazdei și foarte legați unul de altul, așa încît apăreau de obicei împreună. În afara lor, veneau

deseori A.N. Maikov, Vs. Vl. Krestovski, D.D. Minaiev, doctorul S.D. Ianovski, A.A. Ciunikov, Vl. D. Iakovlev și alții. Primul loc în cadrul cercului îl ocupa, firește, Feodor Mihailovici: toată lumea îl socotea un scriitor de seamă și avea înțietate nu numai prin celebritatea lui, ci și prin bogăția gândurilor și înflăcărea cu care le exprima. Cercul nu era mare, iar membrii lui erau foarte apropiați unii de alții, așa încât stînjeneala aceea, atît de obișnuită în toate societățile rusești, lipsea cu desăvîrșire. Dar și pe atunci se făcea remarcată maniera obișnuită de conversație a lui Feodor Mihailovici. Vorbea deseori cu interlocutorul său cu jumătate de glas, aproape în șoaptă, pînă cînd nu-l însuflețea ceva anume; atunci se înflăcăra și ridica brusc glasul. În rest, pe vremea ceea putea fi socotit destul de vesel, ca dispoziție obișnuită. În el mai era încă mult din blîndețea care l-a părăsit în anii din urmă, după toate ostenele și necazurile suferite. Înfașurarea lui mi-o amintesc foarte clar; purta pe atunci numai mustață și, în ciuda frunții imense și a ochilor splendizi, avea un aspect cu totul soldătesc, adică trăsăturile feței unui om din popor. Îmi amintesc, de asemenea, cum am văzut-o pentru prima oară, aproape în trecut, pe prima lui soție, Maria Dimitrievna. Mi-a făcut o impresie foarte plăcută prin paloarea și trăsăturile delicate ale chipului său, deși trăsăturile acestea erau neregulate și lipsite de adîncime; vizibilă îi era și starea bolnăvicioasă, care a dus-o în mormînt.

Discuțiile în cadrul cercului mă atrăgeau extrem de mult. Aceasta era o nouă școală prin care mi-a fost dat să trec, o școală în multe privințe opusă părerilor și gusturilor care mi se formaseră. Pînă atunci trăisem tot într-un cerc, dar unul al meu, nu public și literar, ci complet personal. Asemenea cercuri există totdeauna din belșug la Petersburg, deseori formate din persoane curioase, dedate lecturii, dezvoltîndu-și propriile pasiuni și aversiuni, dar uneori fără nici un fel de veleități literare.

Cunoștințele mele de acest fel erau oameni mai tineri decît mine ca vîrstă; îi numesc dintre cei vii pe D.V. Averkiev, dintre cei decedați, pe M.P. Pokrovski, N.N. Voskoboïnikov, V.I. Ilin, I.G. Dolgomostiev și F.I. Doze². Aici domnea un mare respect față de știință, muzică, poezie, Pușkin, Glinka. Atmosfera era foarte prietenoasă și pozitivă. Și aici s-au format vederile cu care am intrat în cercul pur literar.

Pe vremea aceea, mă ocupam de zoologie și filosofie și de aceea, firește, îi studiam cu sîrguință pe nemți și vedeam în ei călăuzele culturalizării. Printre literați lucrurile stăteau altfel; cu toții îi citeau

cu asiduitate pe francezi și erau indiferenți față de nemți. Toți erau la curent cu faptul că M.M. Dostoievski constituia o excepție, stăpînind limba germană, așa încît să citească și să facă traduceri din ea. În ce-l privește pe Feodor Mihailovici, cu toate că învățase, firește, această limbă, avea ca și ceilalți o totală aversiune față de ea și pînă la sfîrșitul vieții n-a citit decît franțuzește. În timpul surghiunului, după cît se pare și-a propus să studieze serios și i-a cerut fratelui său să-i trimită Istoria filosofiei de Hegel în original. Dar cartea a rămas necitită și mi-a dăruit-o mie, curînd după prima noastră întîlnire.

În mod natural, și orientarea cercului stătea sub influența literaturii franțuzești. Problemele politice și sociale erau aici pe primul plan și absorbeau interesele pur artistice. Artistul, în această viziune, trebuie să urmărească evoluția societății și să conștientizeze răul și binele care se nasc în ea, fiind astfel un învățător, un acuzator, o călăuză; în acest fel, se afirma aproape direct, interesele eterne și generale trebuiau să primeze asupra celor temporare și particulare. Feodor Mihailovici a fost complet pătruns de această orientare publicistică, pe care a păstrat-o pînă la sfîrșitul vieții.

Sarcina scriitorilor de literatură se presupunea că ar fi în esență aceea de a observa și descrie diverse tipuri de oameni, în special dintre cei ticăloși și nemernici, și a arăta cum s-au format ei sub influența *mediului*, sub influența circumstanțelor înconjurătoare. LITERAȚII aveau obiceiul să pătrundă ocazional în locurile cele mai sordide și mizerabile, să intre în discuții prietenești cu oameni de care îi era scîrbă negustorului și funcționarului, privind cu compasiune cele mai sălbatice scene. Discuția din cadrul cercului se întorcea neconținut la tema diverselor tipuri de acest gen și multă agerime și spirit de observație ieșeau la iveală în aceste considerații *fiziologice*. În primul moment, am fost foarte mirat atunci cînd judecățile despre însușirile și acțiunile omenești se dădeau nu de la înălțimea cerințelor morale, nu după criteriul raționalității, nobleții, frumuseții, ci din punctul de vedere al forței de neocolit a diverselor influențe și al inevitabilei capitulări a naturii umane. Direcția particulară de gîndire a lui Feodor Mihailovici, aflată deasupra acestei fiziologii, mi s-a dezvăluit clar abia ulterior, iar la început n-am remarcat-o în fluxul general al vederilor noi pentru mine.

Evident, această direcție de gîndire se formase sub influența literaturii franțuzești, era una din direcțiile *anilor patruzeci*, a acelor ani fertili, cînd Europa, clocotind de o viață spirituală deosebit de

puternică, a avut asupra noastră, a rușilor, o mare influență și a semănat printre noi germenii care s-au dezvoltat multă vreme după aceea.

În ce mă privește pe mine, din punct de vedere literar aparțineam și eu uneia dintre direcțiile anilor patruzeci, dar unei direcții încă și mai vechi decît a cercului litarar despre care vorbesc, pentru care culmea culturii unui individ era *să-l înțeleagă pe Hegel și să-l știe pe dinafară pe Goethe*. Din această cauză, ca și din alte pricini de dezacord, tendințele cercului îmi săreau foarte tare în ochi.

La baza acestor tendințe stăteau, firește, sentimentele frumoase, umanismul, compasiunea față de oamenii ajunși într-o situație dificilă și iertarea pentru slăbiciunile lor. Într-adevăr, e ușor să te faci vinovat de o anumită cruzime atunci cînd îi semnalezi aproapelui tău neîndeplinirea anumitor cerințe, chiar dacă e vorba de cerințe morale. De aceea, cercul literar în care am intrat a fost pentru mine din multe privințe o școală a umanismului. Dar o altă trăsătură care m-a frapat la el reprezenta o anomalie cu mult mai mare. Cu uimire am observat că aici nu se dădea nici o importanță diverselor excese *fizice* și devieri de la ordinea normală. Oameni extrem de sensibili sub raport moral, nutrind cele mai înălțătoare sentimente și chiar, în majoritatea lor, străini ei însșiși de orice libertinaj fizic, priveau totuși cu un calm desăvîrșit la toate dezordinile de acest gen, vorbeau despre ele ca de niște nimicuri distractive, la care era cu totul permis să te dedai în momentele libere. Urîțenia morală era condamnată precis și sever; dezordinea trupească nu conta în nici un fel. Această stranie *emancipare a trupului* acționa ca o ispită și, în anumite cazuri, a dus la urmări a căror amintire este dureroasă și înspăimîntătoare.

Aici trebuie spus în genere că, în aceste însemnări și în cele ce vor urma, cititorul nu trebuie să vadă vreo tentativă de a-l descrie complet pe regretatul scriitor; mă delimitez direct și hotărît de aceasta. Pentru mine, el este mult prea apropiat și greu de înțeles. Cînd îmi amintesc de el, mă uimește tocmai mobilitatea inepuizabilă a spiritului său, fertilitatea nesecată a sufletului său. În el parcă nimic nu lua vreo formă definitivă. Atît de abundent izvorau gînduri și sentimente, atît de multe lucruri necunoscute și nemanifestate se ascundeau sub ceea ce reușea să fie exprimat. De aceea, și activitatea lui literară crește și se amplifică printr-un fel de izbucniri, care nu se încadrează în forma uzuală a evoluției. După o perioadă de curgere egală și parcă de slăbire a ei, își descoperea brusc noi forțe, se manifesta într-o nouă direcție.

Asemenea ridicări pot fi citate în număr de patru: prima – *Oameni sărmani*, a doua – *Casa morților*, a treia – *Crimă și pedeapsă*, a patra – *Jurnalul de scriitor*. Firește, pretutindeni este același Dostoievski, dar nu se poate spune în nici un fel că s-ar fi exprimat pe de-a-ntregul; moartea l-a împiedicat să facă o nouă ridicare și nu ne-a îngăduit să vedem, poate, opere cu mult mai armonioase și luminoase.

Cu o extraordinară claritate se manifesta în el o dedublare de un gen particular, constînd în aceea că omul se dăruiește foarte intens anumitor gânduri și sentimente, dar păstrează în suflet un punct ireductibil și neclintit din care privește la sine însuși, la gândurile și sentimentele sale. El însuși vorbea uneori despre însușirea aceasta și o numea reflexivitate. O urmare a unei asemenea structuri sufletești este faptul că omul își păstrează întotdeauna posibilitatea de a judeca asupra a ceea ce îi umple sufletul, că diverse sentimente și dispoziții îi pot trece prin suflet fără să i-l stăpînească pînă la capăt și că, din acest centru sufletesc profund, izvorăște o energie dînd viață și transformînd întreaga activitate și întregul conținut al minții și al operei.

Oricum ar fi însă, Feodor Mihailovici m-a uimit întotdeauna prin lărgimea empatiei sale, prin capacitatea de a pricepe vederi diverse și opuse între ele. De la începutul raporturilor noastre, s-a arătat un mare admirator al lui Gogol și Pușkin și, din punct de vedere artistic, se entuziasma fără margini față de ei. Îmi amintesc pînă astăzi cum l-am auzit prima dată recitînd din versurile lui Pușkin. L-a pus să recite Mihail Mihailovici, care vizibil îl admira foarte tare pe fratele său și se desfăta ascultîndu-l. Feodor Mihailovici a recitat două fragmente extraordinare: *Abia se topise zăpada* și *În vreme caldă de primăvară*, pe care le aprecia foarte mult, din cea din urmă alegînd ulterior și pasajul pe care l-a recitat la comemorarea lui Pușkin. Le-am auzit pentru prima dată recitate de el cu douăzeci de ani înainte de această comemorare și-mi amintesc dezamăgirea: Feodor Mihailovici recita foarte bine, dar cu glasul acela puțin abătut, puțin coborît, cu care recită de obicei versuri declamatorii lipsiți de experiență. Îmi amintesc și alte lecturi de versuri și de proză făcute de el: categoric, nu era pe atunci un lector foarte iscusit. Menționez acest lucru fiindcă în ultimii ani de viață citea admirabil și, prin arta lui, aducea publicul la un entuziasm pe deplin justificat.

La sfîrșitul anilor cincizeci, Gogol era încă proaspăt în amintirea tuturor, mai ales a literaților, care în conversații întrebunțau necontenit expresiile lui. Îmi amintesc cum Feodor Mihailovici făcea observații

foarte subtile asupra tăriei caracterelor la Gogol, despre cât de pline de viață erau personajele lui, Hlestakov, Podkolesin, Kocikarev și ceilalți. În genere, literatura, pe vremea aceea, mai avea încă pentru toți o însemnătate pe care deja nu o mai are pentru generațiile actuale. În ce-l privește, Feodor Mihailovici îi era dedicat din tot sufletul și nu numai că fusese educat cu Pușkin și Gogol, dar se și hrănea neconținut din ei. Atunci când cuvîntarea lui la sărbătorirea lui Pușkin a pus în umbră toate celelalte discursuri și i-a adus un triumf despre care cineva, care nu i-a fost martor, e greu să-și facă o idee, nu o dată mi-a trecut prin gând că recompensa aceasta i se cuvenea pe bună dreptate lui Feodor Mihailovici, prin faptul că din întreaga mulțime a lăudătorilor și a admiratorilor, desigur nici unul nu-l iubea pe Pușkin mai mult decît el.

II

Întemeierea revistei Vreamea

Pe parcursul întregului an 1860, nu l-am văzut pe Feodor Mihailovici decît în casa lui A.P. Miliukov. Îi ascultam cu respect și interes intervențiile și nu vorbeam eu însumi aproape deloc; dar în *Sveciok* apăruseră o serie de scurte articole ale mele pe teme de științe ale naturii, care i-au atras atenția lui Feodor Mihailovici asupra mea. Pe atunci, frații Dostoievski deja își strîngeau colaboratorii: în anul următor se hotărîseră să înceapă editarea voluminoasei reviste lunare *Vreamea* și m-au invitat insistent să lucrez la ea.

În septembrie 1860, prin intermediul principalelor gazete și prin afișe, a fost difuzat anunțul privind apariția revistei *Vreamea*. Dat fiind că anunțul acesta a fost indubitabil scris de Feodor Mihailovici și că el reprezintă expunerea celor mai importante puncte ale concepției sale de atunci, îl vom reproduce în totalitate.

Începînd cu ianuarie 1861 vom publica

« VREMEA »

revistă lunară literară și politică

în fascicule de 25-30 de coli format mare

Înainte de a trece să explicăm de ce socotim necesar să fondăm un nou organ public în literatura noastră, vom spune cîteva cuvinte despre modul în care ne înțelegem noi epoca și în special momentul actual al vieții noastre

obștești. Aceasta va servi și drept explicație a spiritului și a direcției revistei noastre.

Trăim într-o epocă remarcabilă și critică în cel mai înalt grad. N-o să ne apucăm să facem apel, pentru a ne justifica opinia, la acele noi idei și nevoi ale societății ruse, atât de unanim proclamate de întreaga ei parte gânditoare în ultimii ani. Nu vom face apel nici la marea problemă țărănească, care a început să se pună în vremea noastră... Toate acestea nu sînt decît manifestări ale acelei uriașe prefaceri care urmează să se săvîrșească pașnic și prin consens în întreaga noastră patrie, deși ea este egală ca importanță cu cele mai importante evenimente ale istoriei noastre și chiar cu însăși reforma lui Petru. Această prefacere este contopirea păturii culte și a reprezentanților ei cu principiul popular și împărtășirea cu toate elementele vieții noastre curente a întregului popor rus, a poporului care încă de acum 170 de ani s-a retras din fața reformei petrine și de atunci a rămas despărțit de pătura cultă, trăind separat, cu viața lui proprie, particulară și autonomă.

Am amintit de manifestări și de simptome. Indubitabil, cel mai important dintre ele este chestiunea ameliorării vieții țărănești. Acum nu doar mii, ci multe milioane de ruși pășesc în viața rusească, își introduc în ea forțele lor proaspete și intacte și își spun cuvîntul lor nou. Nu vrajba stărilor sociale, dintre învingători și învinși, ca pretutindeni în Europa, trebuie să stea la baza dezvoltării viitoarelor principii ale vieții noastre. Noi nu sîntem Europa, iar la noi nu trebuie să existe învingători și învinși.

Reforma lui Petru cel Mare ne-a costat și așa prea mult: ea ne-a despărțit de popor. De la bun început, poporul a refuzat s-o accepte. Formele de viață prescrise lui de această prefacere nu se potriveau nici cu spiritul, nici cu năzuințele lui, nu erau pe măsura lui și nu veneau la momentul potrivit. El le-a numit pe ele „nemțești”, iar pe adepții marelui țar, „străini”. Simpla destrămarea a condiției morale a poporului, cu călăuzele și căpeteniile lui, arată cît de mare a fost prețul pe care a trebuit să-l plătim pentru noua noastră viață începută atunci. Dar, despărțindu-se de reformă, poporul nu a căzut pradă demoralizării. El și-a manifestat nu o dată autonomia, și-a manifestat-o cu eforturi extraordinare, spasmodice, deoarece era singur și-i era greu. Mergea în întuneric, dar se ținea energic de drumul său. Se gîndea la sine și la situația lui, încerca să-și făurească o concepție, o filosofie a sa, se separa în secte secrete diforme, își căuta noi ieșiri, noi forme. Ar fi fost cu neputință să se îndepărteze mai mult de vechile maluri, să-și ardă cu mai mult curaj corăbiile, decît a făcut-o poporul nostru ieșind pe aceste noi drumuri, pe care și le-a căutat cu atîta chin. Iar pentru asta, a fost numit păstrător al vechilor forme pre-petrine, un retrograd obtuz.

Desigur, ideile poporului, rămas fără călăuze și nevoit să se bizuie numai pe propriile forțe, au fost uneori extravagante, căutările noilor forme de viață au dus și la urmări aberante. Dar în ele exista un principiu comun, un singur spirit, o credință în sine de neclintit, o forță intactă. După reformă, între el și noi, pătura cultă, n-a existat decât un singur caz de unire, anul 1812, și noi am văzut care a fost reacția poporului. Noi am înțeles atunci cine e el. Nenorocirea este că el pe noi nu ne știe și nu ne pricepe.

Dar acum despărțirea se termină. Reforma lui Petru, continuată pînă în vremea noastră, a ajuns în sfîrșit pînă la ultimele ei limite. Mai departe nu se poate merge și nici n-am avea încotro: drum nu mai există; a fost parcurs în întregime. Toți cei care s-au luat după Petru au cunoscut Europa, au avut tangență cu viața europeană și n-au devenit europeni. Cîndva, ne-am reproșat singuri incapacitatea pentru europenism. Acum gîndim altfel. Știm acum că nici nu putem fi europeni, că nu sîntem capabili să ne înghesum în vreuna din formele occidentale de viață, trăite și elaborate de Europa pornind de la propriile ei principii naționale, străine și complet opuse nouă, exact așa cum n-am putea purta o haină străină, croită nu pe măsura noastră. Ne-am convins, în sfîrșit, că sîntem și noi o națiune separată, cu o existență distinctă în cel mai înalt grad și că problema noastră este să ne creăm o nouă formă, care să fie cu adevărat a noastră, luată din propria noastră glie, luată din spiritul poporului și din principiile simțirii lui. Dar la glia natală ne-am întors nu ca învinși. Nu ne lepădăm de trecutul nostru: sîntem conștienți și de temeinicia lui. Sîntem conștienți că reforma ne-a lărgit orizontul, că, prin ea, ne-am priceput semnificația noastră viitoare în marea familie a tuturor popoarelor.

Știm că de-acum nu ne vom putea împrejmuji cu nici un zid chinezesc care să ne separe de celelalte popoare. Presimțim, și presimțim cu evlavie, că orientarea viitoarei noastre activități trebuie să fie în cel mai înalt grad una general umană, că ideea rusă va fi, poate, sinteza tuturor acelor idei pe care cu atîta obstinație, cu atîta bărbăție le dezvoltă Europa în fiecare din națiunile ei; că orice adversitate din aceste idei își va găsi, poate, împăcarea și dezvoltarea ulterioară în spiritul național rusc. Nu degeaba am vorbit noi toate limbile, am priceput toate civilizațiile, am empatizat cu interesele fiecăruia din popoarele europene, am priceput sensul și întemeierea fenomenelor cu totul străine nouă. Nu degeaba ne-am manifestat o asemenea forță în osîndirea de sine, care i-a uimit pe toți străinii. Ei ne-au reproșat acest lucru, ne-au numit lipsiți de personalitate, oameni fără patrie, neobservînd că însăși capacitatea aceasta de a ne îndepărta pentru o vreme de glie, pentru a privi mai treji și mai obiectivi la noi înșine, este, luată în sine, semnul celei mai mari înzestrări

lăuntrice; iar capacitatea privirii conciliatorii asupra elementului străin este cel mai înalt și mai nobil dar al naturii, pe care foarte puține națiuni îl primesc. Străinii încă nici nu ne-au ghicit forțele noastre infinite... Dar acum, se pare, și noi pășim într-o nouă viață.

Și uite că, înaintea acestei pășiri într-o nouă viață, împăcarea adepților reformei lui Petru cu principiul popular a devenit o necesitate. Nu vorbim aici despre slavofili și despre occidentalști. Față de dezbinările lor domestice epoca noastră este complet indiferentă. Noi vorbim despre împăcarea civilizației cu principiul popular. Simțim că ambele părți trebuie, în sfârșit, să se priceapă una pe alta, trebuie să-și lămurească toate neînțelegerile care s-au acumulat între ele într-o atît de incredibilă măsură, apoi să păsească în deplin acord și cu neștirbită încredere pe drumul larg și plin de făgăduințe. Unirea cu orice preț, indiferent de orice fel de jertfe și cît se poate mai repede – iată gîndul nostru dominant, iată deviza noastră.

Dar unde punctul de tangență cu poporul? Cum să facem primul pas spre apropierea de el, iată întrebarea, iată preocuparea care ar trebui să fie împărtășită de toți cei cărora le e scump numele de rus, toți cei care iubesc poporul și țin la fericirea lui. Iar fericirea lui este fericirea noastră. Se înțelege că primul pas spre atingerea oricărui acord este alfabetizarea și educația. Poporul nu ne va pricepe niciodată dacă nu va fi în prealabil pregătit pentru asta. Altă cale nu există și știm că, afirmînd asta, nu spunem nimic nou. Deocamdată însă păturii culte îi revine să facă primul pas, ea trebuie să se folosească de poziția ei și să o facă din toate puterile. Răspîndirea educației, cu intensitate sporită și cu orice preț, iată sarcina principală a vremii noastre, primul pas spre orice acțiune ulterioară.

N-am exprimat decît principalul gînd inițial al revistei noastre, am indicat caracterul, spiritul acțiunii lui viitoare. Dar mai avem și un alt motiv care ne îndeamnă să fondăm un nou organ literar independent. Am remarcat deja de mai multă vreme că în presa noastră a ultimilor ani s-a dezvoltat o anumită dependență sau subordonare voluntară în raport cu autoritățile literare. Se înțelege, noi nu-i aducem jurnalisticii noastre reproșul de cupiditate, de venalitate. La noi nu există, precum aproape pretutindeni în literaturile europene, reviste și gazete comercializîndu-și convingerile pentru bani, schimbîndu-și slujba nedemnă și stăpîinii cu alte slujbe și alți stăpîni deoarece alții le dau mai mulți bani. Remarcăm însă că propriile convingeri ți le poți vinde și altfel decît pe bani. Te poți vinde, bunăoară, dintr-un exces de servilism înnăscut sau din teama de a face figură de prost, nefiind de acord cu autoritățile literare. Mediocritatea de aur tremură uneori în mod dezinteresat în fața părerilor emise de stîlpii literaturii, mai ales

dacă părerile acestea sînt exprimate la modul îndrăzneț, obraznic, insolent. Uneori doar această insolență și obrăznicie îi și aduce cîte unui scriitorăș dezghețat la minte, capabil să se folosească de împrejurări, renumele de stîlp și de autoritate, asigurîndu-i totodată acestui personaj o extraordinară, chiar dacă trecătoare, influență asupra masei. Din partea ei, mediocritatea este aproape totdeauna extrem de temătoare, în ciuda aparentei ei înfumurări, și se supune cu dragă inimă. Iar caracterul temător generează la rîndul său robie intelectuală, pe cînd în literatură n-ar trebui să existe robie. Din setea de putere literară, de excelență literară, de rang literar, cutare literat, chiar dintre cei bătrîni și respectați, este uneori capabil să se hotărască pentru o acțiune atît de neașteptată, atît de stranie, încît ea fără voie devine ispită și uimire pentru contemporani și se înscrie neapărat în posteritate printre anecdotele scandaloase despre literatura rusă de la jumătatea veacului nouăsprezece. Iar asemenea evenimente se produc din ce în ce mai des și astfel de oameni au o influență de lungă durată, iar jurnalistica tace și nu îndrăznește să se atingă de ei. În literatura noastră există pînă astăzi cîteva idei și opinii încetățenite, neavînd nici cea mai mică autonomie, dar existînd în chip de adevăruri indubitabile, pentru singurul motiv că au fost cîndva astfel definite de către mai-marii literaturii. Critica se chircește și face sluj. În anumite organe de presă unii scriitori sînt complet ocoliți, din teama de a vorbi despre ei. Discuțiile se duc pentru a ieși învingător în ele, nu de dragul adevărului. Scepticismul ieftin, nociv, prin influența lui asupra majorității, acoperă cu succes lipsa de talent și este folosit în practică pentru atragerea de abonamente. Cuvîntul sever al convingerii sincere și profunde este auzit tot mai rar. În fine, spiritul speculativ, care se răspîndește în literatură, transformă unele apariții periodice într-o afacere cu precădere comercială, în vreme ce literatura și folosul ei sînt împinse în planul secund, iar uneori este și complet uitată.

Ne-am hotărît să fondăm o revistă cu totul independentă de autoritățile literare – în ciuda respectului nostru față de ele – pentru deplina și cea mai curajoasă punere în lumină a tuturor ciudățeniilor literare ale timpului nostru. Această punere în lumină o întreprindem din cel mai adînc respect pentru literatura rusă. Revista noastră nu va avea nici o antipatie sau părtinire ne-literară. Vom fi gata chiar să ne recunoaștem propriile greșeli și gafe, și s-o facem în scris, și nu socotim un lucru ridicol să ne lăudăm cu asta (chiar și cu anticipație). Nu ne vom da înapoi nici de la polemică. Nu ne vom teme nici să „sîcîim” gîștele literare; uneori țipătul gîștelor este folositor: el prevestește vremea, chiar dacă nu totdeauna salvează Capitolul. O atenție deosebită o vom acorda secțiunii critice. Nu numai fiecare carte remarcabilă, ci și fiecare articol

remarcabil, apărut în alte reviste, vor fi neapărat discutate în revista noastră. Critica nu trebuie să dispară numai deoarece cărțile au început să nu mai fie publicate separat, ca altădată, ci în reviste. Lăsînd la o parte orice considerente personale, „Vremea” va urmări toate fenomenele literare cît de cît importante ale literaturii, va insista asupra faptelor ieșind în evidență, atît pozitive, cît și negative, și va pune neabătut în lumină lipsa de talent, reaua intenție, entuziasmarile mincinoase, mîndria nelalocul ei și aristocratismul literar – oriunde s-ar manifesta ele. Fenomenele vieții, opiniile curente, principiile înrădăcinate, devenite prin folosirea lor generală și prea frecventă, acolo unde era și nu era cazul, un fel de maxime banale, stranii și supărătoare vor fi supuse criticii deopotrivă cu cartea sau articolul de revistă nou apărute. Ne vom face un drept statornic din a ne exprima direct opinia despre orice lucrare literară și onestă. Un nume sonor, semnînd sub ea, nu obligă judecata decît la a fi mai severă asupra ei, iar revista noastră nu se va coborî niciodată pînă la șiretlicul general utilizat astăzi de a-i adresa unui scriitor cunoscut zece complimente bombastice, pentru a avea dreptul de a strecura o singură remarcă nu complet măgulitoare pentru el. Elogiul este totdeauna neprihănit; o singură lingușire este o faptă de lacheu. Neavînd loc să intrăm într-un simplu anunț în toate detaliile publicației noastre, vom spune doar că programul nostru, aprobat de guvern, este unul extrem de divers. Iată-l:

P R O G R A M

I. Secțiunea literară. Nuvele, romane, povestiri, memorii, versuri ș.a.m.d.

II. Critică și notițe bibliografice, atît despre cărțile rusești, cît și despre cele străine. De acestea țin și analizele noilor piese prezentate pe scenele noastre.

III. Articole cu conținut științific. Probleme economice, financiare, filosofice, avînd un interes de actualitate.

IV. Știri interne. Dispoziții ale guvernului, evenimente din țară, scrisori din gubernii ș.a.

V. Actualitatea politică. Trecerea lunară în revistă a întregii vieți politice a statului. Ultimele știri, zvonuri politice, scrisori ale corespondenților străini.

VI. Miscellanea. a) Scurte povestiri, scrisori din străinătate și din guberniile noastre. b) Foileton. c) Articole cu conținut umoristic.

Din această enumerare se poate vedea că tot ceea ce-l poate interesa pe cititorul contemporan intră în programul nostru. Nu indicăm numele